Vol 5 Issue 10 April 2016

ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2231-5063**

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Manichander Thammishetty
Ph.d Research Scholar, Faculty of Education IASE, Osmania University, Hyderabad

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.oldgrt.lbp.world

ISSN: 2231-5063 Impact Factor : 3.4052(UIF) Volume - 5 | Issue - 10 | April - 2016

Golden Research Thoughts

GRT

संगमेश्वर मंदिराचा ऐतिहासिक अभ्यास

पिसे ज्योती महादेव
एम.ए.(इतिहास)
मु. सा. काकडे महाविद्यालय, सोमेश्वरनगर, ता. बारामती, जि. पुणे.

प्रस्तावना : –

या भारत वर्षामध्ये इसवी सणाच्या पूर्व शतकापासून जेथे हिंदू धर्म प्रस्थापित झाला व तीर्थक्षेत्र निर्माण झाली. या तिर्थक्षेत्रामध्ये नागरराव व (तुळापुर) यांचा समावेश केला गेला आहे. किंवा जेथे दोन किंवा अधिक नद्यांचा संगम होतो ते क्षेत्र पवित्र मानले जाते. अशा संत महंत ऋषी मुनी अथवा त्यांचे आश्रम रामायण, महाभारत या काव्यामधून आपण वाचत आलो आहोत परंतु इसवी सणाच्या पूर्व 5,000 वर्षापूर्वीपासून नाग लोकांची वस्ती असल्यामुळे नागरराव नाव पडले असावे. सातवाहन काळात येथील मंदिराची निर्मिती झाल्याचा उल्लेख आढळतो.

सतवाहन काळात येथील मंदिरांची निर्मिती झाल्याचा उल्लेख आढळतो महाराष्ट्र राज्यात असणाऱ्या पाच ज्योतिर्लिंगापैकी वेरूळचे घृणेश्वर औढ्यानागनाथ त्र्यंबकेश्वर, भीमाशंकर, परळी वैजनाथ या देवालायांची स्थापना या भामा भीमा इंद्रायनीच्या संगमावर करण्यात आली आहे.

उद्देश

1) पुरातन मंदिराचा अभ्यास करणे.
2) हेमांड पंथी प्रकाराविषयी माहिती मिळवणे.
3) मंदिर बांधकामाचे निरीक्षण करणे.
4) मंदिरातील विविध मूर्तीची माहिती मिळवणे.
5) बारा ज्योतीर्लीगाचा अभ्यास करणे.
6) इंद्रायणीच्या इंद्र देवाची माहिती मिळवणे.
7) धार्मिकदृष्ट्या मंदिराचे स्थान निश्चित करणे.
8) संगमेश्वर मंदिराचे धार्मिक महत्व समजून घेणे.

तुळापुर येथील प्राचीन मंदिराची माहिती खालीलप्रमाणे–

श्री. संगमेश्वर महादेव मंदिर –

पुरातन हेमाडपंथीय बांधणीचा उत्कर्ष नमुना असलेले हे मंदिर प्राचीन ढाचा ठेवून आजही उभे आहे या मंदिराला खूपच मोठा इतिहास लाभलेला आहे. या मंदिराचा इतिहास लक्षात घेता हे मंदिर म्हणजे काशी विश्वनाथ औढ्यानागनाथ, परळी वैजनाथ व असलेली बारा ज्योतिर्लिंग म्हणूनच नागर नावाच्या तीर्थक्षेत्रावर अनेक ऋषी मुनींचे कायम वास्तव्य असे.

हे मंदिरही हेमाडपंथीय होते परंतु या मंदिरावर अनेक हल्ले झाल्यावर मंदिर पूर्णपणे उद्ध्वस्त झाले त्या जागेवर आता असणारे मंदिर हे इसवी सन 1778 रोजी दानशूर म्हणन भारताच्या इतिहासात असणाऱ्या राजमाता अहिल्यादेवी होळकर या इंदोर घराण्याच्या राजमाता यांनी बांधलेले आहे.

या मंदिराचा श्रीराम म्हणून जरी उल्लेख असला तरी भीमा पुराणामध्ये हे नागरगावच्या क्षेत्रावर बांधलेले ब्रम्ह विष्णू महेश यांचे मंदिर असल्याचा उल्लेख आढळतो व हे मंदिर सर्वात जुने असावे कारण यांचा ढाचा पूर्णपणे संपला गेला होता आता नव्याने या मंदिराचा जीर्णोद्धार करण्याचे काम सुरू असून ते लवकरच आकारास येईल. बहुधा हे ब्रम्हदेवाचे पुणे व आसपासच्या प्रदेशातील पहिलेच मंदिर असावे.

हे मंदिर सुद्धा हेमांड पंथी ढाचणीचे असून छोटेखानी परंतु देखणे असे शिवमंदिर आहे. या मंदिराचा मंडप शिवकालीन आहे याचे शिवलिंग उत्कृष्टतेचा नमुनाच आहे.

पुर्वेश्वर महादेव मंदिर –

हे मंदिर गावच्या सर्वात पूर्व दिशेला असल्यामुळे याचे नाव पुर्वेश्वर असल्याचा उल्लेख आहे. हया मंदिरातील शिवलिंग हे पूर्वभिमुखी असल्यामुळेहि त्याला पुर्वेश्वर म्हणत असावे हल्ली हे मंदिर संगमाला असलेल्या महापुरामध्ये वाहून गेले आहे.

हे मंदिर संगमेश्वरच्या उजव्या बाजूस असून श्री गुरू फत्तेश्वर महाराज हि समाधी आहे. परंतु शिवलिंग समाधी स्वरूपात आहे. फत्तेश्वर महाराज हे एक नागरगावात राहणारे संत होते ते संगमेश्वारची नेहमी सेवा करत असत.

मार्तंड मल्हार भैरवनाथ मंदिराची माहिती–

नागरगाव हे यादव वंशाचे गााव म्हणून उल्लेख आढळतो तत्पूर्वी राष्ट्रकुळाचे प्राबल्य होते पवित्र संगमाचे स्थळ अस्लुअमुले येथे मानवी वसाहत नव्हती. फक्त संत महंत यांचेच हे आश्रम स्थान होते. याच निवडुंग बेटापासून सुमारे दोन किलो मीटर अंतरावर श्री खंडोबाचे सुबक पान छोटे टुमदार मंदिर उंच टेकडावर त्या काळी बांधण्यात आले आहे. तेथे भैरवनाथ मंदिरही सुंदर स्वरूपात आहे. सुंदर आखीव रेखीवव पाषाण मूर्ती असलेले हे भैरवनाथ मंदिर आजही गावाचे ग्रामदैवत म्हणून ओळखले जाते.

निष्कर्ष –

संगमेश्वर मंदिर बांधकाम उत्तम आणि दर्जेदार स्वरूपाचे आहे संगमेश्वर मंदिर हा वास्तुकलेचा एक उत्तम नमुना मनाला जातो. संमेश्वर मंदिर हे विटा, दगड, माती यातील बांधकामापेक्षा तोडीच्या दगडाचा बांधकामासाठी वापर केल्याने कित्येक वर्ष त्या वस्तू आजही दिमााखात उभ्या हेत हे मंदिर हेमांड पंथी ढाचणीचे असून छोटेखानी असून परंतु देखणे असे शिवमंदिर आहे. तुळापुर म्हणजे जुने गाव नागर गाव य ठिकाणास पुराण काळापासून तिर्थ क्षेत्राचे अनन्य साधारण महत्व आहे. येथील पाच महादेवाची मंदिरे पाच नद्यांचा संगम असल्यामुळे बांधण्यात आली आहेत. त्यांनी या गावाचे म्हणजे नागर गावाचे भाग्याच पालटून टाकले जाती असले तरी पण मंदिराचा जीर्णोद्धर करण्यासाठी त्यांना कोणत्याही प्रकारचा निधी मिळाला नाही. हे मंदिर म्हणजे कशी विश्वेस्वरचे प्रतिक समजले जाते. बारा ज्योतीर्लीन्गामध्ये एक असणाऱ्या महादेवांपैकी याची गणना काशी विश्वेश्वराशी होते.

संदर्भग्रंथ सूची

अण्णासाहेब चव्हाण – वंदू तूळापुरची रक्तरंजित बलिदान गाथा
मावळा प्रकाशन पुणे आवृत्ती – 2015
देशपांडे कृ.प. – महाराष्ट्र दर्शन अतुल पब्लिकेशन आवृत्ती – 1983.

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,
We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.www.oldgrt.lbp.world